

TOMÁŠ SEDLÁČEK
OLIVER TANZER

Lilit *in*
demoni
kapitala

EKONOMIJA NA FREUDOVEM KAVČU

Tomáš Sedláček
Oliver Tanzer

Lilit in demoni kapitala

Ekonomija na Freudovem kavču

KAZALO

Predgovor	5
Ekonomija na Freudovem kavču – uvod	7
Prvi del: Rojstvo rasti – drugačna kulturna zgodovina ekonomije ..	19
1. Lilit – shizofrenija želja	21
2. Padec z neba – rojstvo ekonomskega sindroma	49
3. Ahilov srd – o agresivnosti in tekmovalnosti	63
Drugi del: Cena bogastva – psihični defekti ekonomije	83
1. Apolon in Marsias – sadizem, narcizem in gospodarske elite (maligni narcizem / sadizem / kleptomanija)	85
2. Panov krik – trgi s strahom (tesnobne motnje)	107
3. Kasandrino prekletstvo – o vidcih ekonomije	129
(motnje zaznavanja realnosti / praznoverje)	
4. Afroditin pas – narcizem, sugestija in iluzije potrošništva (narcizem / motnje zaznavanja realnosti)	141
5. Grešni kozel trgov – projekcija, potlačitev in njune žrtve (projekcija / potlačitev)	155
6. Nenasitni Erihton – o potrošnji, rasti in uničevanju sveta (zasvojenško vedenje / kleptomanija)	163
7. Zlati osel – o denarju kot fetišu in delovanju pohlepa (sadomazohizem / fetišizem)	179
8. Polikrat in hedomazohizem – uživaj, vendar ne preveč (bipolarne motnje)	195
9. Igralec in svetovna formula – o hlepenju po logiki in njegovih posledicah (sadomazohizem / zasvojenost z igrami)	227
10. Bordelska ekonomija – high speed gospodarstvo, prostitucija in konec trgovine (syndrom oeconomiae)	233
11. Pastir z Monte Cristalla – nekoliko drugačen povzetek	243
Zahvala	251
Literatura	255
Imensko kazalo	265

PREDGOVOR

(Tomáš Sedláček)

Ne vem več natančno, kdaj sem prvič slišal za Lilit, ta nenavadni, mračni lik, obsojen na nenehno rojevanje in hkratno nenehno uničevanje. Vendar pa se spomnim, kako zelo je burkala mojo domišljijo in se v najrazličnejših povezavah in pomenih vedno znova pojavljala v mojih mislih. Toda s takšnimi zgodbami, s katerimi se srečujemo na skrivnosten način, ne prihajamo kar tako pred javnost. Zato sem se o Lilit sprva pogovarjal le z redkimi in eden izmed njih je bil Oliver Tanzer.

Z Oliverjem sva se prvič srečala v eni izmed dunajskih kavarn z bogato tradicijo, v Bräunerhofu. Sestala naj bi se pravzaprav zaradi intervjuja za avstrijski tednik *Die Furche*. In tako sva se začela pogovarjati. Do intervjuja nisva pravzaprav nikoli prišla, no vsaj ne, da bi se tega zavedal, saj so se najine misli že od vsega začetka tako presenetljivo prepletale, nenehno nove ideje pa so najino pozornost preusmerjale v kraljestvo simbolov, preteklosti in podrobnosti, iz katerih se ne bi nikoli porodil pravi intervju. Kljub vsemu pa je bilo to, kar je nastalo iz vsega tega, nekaj novega, nenavadnega, napetega.

Nato je preteklo veliko časa. Minevali so meseci, ko sem potoval naokoli in sva si le sem in tja prek medmrežja izmenjala kako idejo in razpredala o njej. Oliver je tedaj začel v najine razprave intenzivneje vključevati dognanja Sigmunda Freuda, medtem ko sem se sam poglobljeno ukvarjal s Carlom Gustavom Jungom. Slutila sva torej že nekatere možnosti za psihološko prečesavanje celotne ekonomije. Seveda pa je pri tem šlo na začetku bolj za igračkanje. Nato sva se z Oliverjem srečala v Kremisu na Spodnjeavstrijskem, kjer vsako leto poteka intelektualni forum GlobArt-Academy. Tu sva razpravljala o svojih psiholoških konceptih, povezanih z miti, umetnostjo in ekonomijo, le da tokrat pred občinstvom. In to je bil nekakšen inicialni vžig.

Sledilo je ponovno potovanje skozi ekonomski svet, s kongresa na kongres, New York, Peking, Pariz, London, vendar pa sva z Oliverjem ostala v tesnih stikih – pravzaprav kot v starih časih – z dialogom v pisni obliki, vendar s to razliko, da najin dialog ni potekal v pisemski obliki, temveč po elektronski pošti (se pravi z uporabo komunikacijske oblike, ki danes pravzaprav že tudi izginja). Kot je bilo običajno pri nama, je ideja dala idejo, in še preden sva kar koli opazila, se je rodilo že toliko idej, da bi zadostovale za kar nekaj različnih konferenc.

Toda ko sva napisano poskušala strniti, so obrisi celote, psihopatoški pojavi ekonomije, postajali čedalje razločnejši. Najprej sva menila, da bi bil dialog nemara najboljši način prikaza vsega tega, vendar pa se nama je ob nadaljnjem delu razkril celoten sistem motenj in boleznin in sva se zato odločila, da o tem napiševa obsežno knjigo. Knjigo dveh avtorjev, ki pišeta v Pragi in na Dunaju, v dveh mestih, ki sta bili nekoč bolj ali manj prostovoljno združeni v skupnem cesarstvu in med katerima bi bilo mogoče – kot ugotavljamo – veliko več kulturne in intelektualne izmenjave, kot smo ji priča.

Ker nisva iz psihološke stroke, sva v sklopu svojega dela, kot nekakšno njegovo spremljavo, organizirala strokovna posvetovanja in seminarje, da bi svoje teze preverila med strokovnjaki in jih po potrebi ustrezno popravila oziroma dopolnila. To se je izkazalo za neznansko plodovito in pomembno, saj sva na ta način pridobivala znanja in samozavest, potrebne za raziskovanje področja, ki ga je ekonomska stroka vse predolgo puščala zanemarjenega ob strani.

V času najinega dela je bila Evropa, seveda enako kot tudi danes, priča pomembnim spremembam in izzivom. Povabili so naju k sodelovanju pri snovanju Nove zgodbe za Evropo, projektu tedanjega predsednika Evropske komisije Joséja Manuela Barrosa. Tako sva čez dan na konferencah v Milanu, Rimu in Berlinu konstruirala in dekonstruirala Evropo, brž ko pa se je zmračilo, sva razpravljala o Lilit, da bi naposled najine ideje v Pragi ali na Dunaju vendarle spravila na papir. Tako sva pisala in pisala in še preden sva se zavedela, je knjiga že obsegala več kot tristo strani in bila deležna pozitivnih odzivov med vsemi tistimi psihologi in najrazličnejšimi znanstveniki, ki sva jim posredovala svoje rezultate.

Tako se je torej rodila *Lilit in demoni kapitala* – knjiga z nenavadnim naslovom za knjigo o ekonomiji, in sicer zato, ker pojasnjuje nenavadne stvari v nenavadnem času. To ni, povedano karseda strnjeno, knjiga pravljic, temveč, nasprotno, knjiga, ki živi od tega, da hoče naš sistem hkrati dojemati z ekonomsko in psihološko logiko. To je njena naloga in najino upanje je, da bo bralcem omogočila novo zaznavanje družbenih povezav.

Mit o Lilit se je pri tem v svoji ekonomski interpretaciji izkazal za veliko mogočnejšega, kot sva zanj sprva domnevala – kar boste ne nazadnje med branjem ugotovili tudi sami. Torej čeprav Lilit ni nikoli dejansko živela in obstajala, je – kot je to značilno za mite – vendarle vselej tu, pri nas in v nas – in še zlasti v mukah kapitalističnega sistema rasti.

Ekonomija na Freudovem kavču – uvod

Ko nekoga, ki se ima za racionalnega, resnega in odraslega (in se s tem še tudi hvali), vključimo v postopek psihoanalize, mora biti to najbrž zanimivo izkustvo. In če je uporaba te metode legitimna (in potencialno tudi koristna) za človeka – ki so mu družbene strukture in institucije, ki so ga obdajale, vtisnile svoj pečat –, zakaj ne bi mogli enako storiti tudi s samim sistemom? Že od nekdaj me namreč muči neznanska želja, da bi ravno nekaj takšnega storil s svojo najljubšo vedo, z ekonomijo. Seveda me pri tem ni gnala le radovednost, temveč sam ekonomski pogled na svet postaja čedalje pomembnejši del našega mišljenja, saj oblikuje tako politiko kakor tudi globalno družbo. In četudi se naše današnje materialno preživetje zdi ekonomsko veliko manj odvisno od spremenljivosti materialne naključnosti kot v časih naših prednikov (žetve, varnost, zdravje, vzgoja itn.), je ekonomska logika vendarle tista, ki veliko bolj zaznamuje naš način razmišljanja.

Medtem ko je razmišljanje naših daljnih prednikov o svetu in procesih v njem zaznamoval zmedeni jezik mitov in so Grki stremeli k logičnemu razmišljanju, srednjeveški učenjaki pa k teološkemu in medtem ko so bile nacionalne države fetiši naših pradedov, se za vse, kar je povezano z ekonomijo, zdi, da je (kot nekakšen družbeno proizveden pooblaščenec za srečo in svobodo, ki nas dela karseda odvisne) fetiš današnje dobe.

Klasična podoba psihoanalize je podoba pacienta, ki leži na kavču in pripoveduje. Psihoanalitik ga posluša, si dela zabeležke in razmišlja o slišanjem. In nekaj podobnega bomo poskusili na ravni družbe. Osnovna metoda enega dela te knjige je ekonomijo poleči na kavč in kratko malo prisluhniti njenemu pripovedovanju. In kaj ekonomija ubeseduje? Česa se nadeja in o čem sanjari? Česa se boji? Kaj racionalizira in kako to počne? O čem rada govori in katere teme tabuira z molkom? Kako vidi sama sebe? Kako sprejema svoja čustva? Kako je z njenimi odnosi do drugih? H komu pogleduje navzgor in h komu se ozira navzdol? Kako dojema sama sebe in svojo vlogo v svetu? Kako ravna s svojimi vrednotami? Izraža te vrednote, govori o njih? V kaj verjame? Kateri miti in katere vnaprejšnje ideje določajo njeno (znanstveno) razmišljanje? Na kateri del realnosti se osredotoča in kakšna je videti matrica, s katero interpretira vse to? Katerih stvari noče videti?

Stanja ekonomskih ved so v svojih blagih oblikah seveda videti resnično zabavna – opaziti je mogoče kanček narcizma v družbi z ne-

zdravljenim mesijanskim kompleksom.¹ Vendar pa obstaja tudi nekaj hudih obolenj ekonomske čudi, ki jo očitno muči bipolarna (manično-depresivna) motnja in v obeh skrajnostih ne povzroča drugega kot zmedo. Gledano filozofsko in etično verjame v (omnipotentno) moč egoizma in ta »gospel« (iz staroangleškega izraza »dobra vest«) razglašča za vodilno silo na zemlji. Ekonomska misel je potomka individualnega utilitarizma, ki s cinizmom kaznuje vse druge vrednote.

Ekonomija je egocentrična tudi v tem smislu, da se vselej, ko se pojavi kakšna težava, nemudoma zateče k očetu (državi ali družbi), ki ga pravzaprav prezira, kot smo lahko to nazadnje povsem razločno ugotavljali v krizi leta 2008.

Ko ekonomija vstopa v odnose z drugimi vedami, tega ne počne zato, da bi se učila, temveč zato, ker hoče dominirati (to je tako imenovani ekonomski imperializem, na katerega so mnogi ekonomisti še vedno ponosni). Pri tem imamo več kot očitno opraviti z ojdipovim kompleksom – ki je med vsemi kompleksi najbolj znan –, le da tu v razmerju do družbe, iz katere izraščča ekonomija in od katere se neuspešno poskuša emancipirati. Zato se ekonomija² kot veda v bližini humanističnih ved počuti vidno neprijetno in se skuša zblížiti z naravoslovnimi vedami.³ Ekonomisti se zato učijo od fizike in pričakujejo, da bodo druge družbene vede sledile temu njihovem zgledu.

Povsem nepotrebno je poudarjati, kako psihoanaliza uči, da vse potlačeno še toliko siloviteje znova pridre na dan. Vendar pa se potlačeno pogosto skriva v senci in noče, da ga najdemo, kot da bi sledilo neki povsem neodvisni sili ali logiki – ali nekakšnemu preživitvenemu nagonu. Našim prednikom, ki so le malo vedeli o psihologiji ali pa o njej niso sploh ničesar vedeli, se je moralo nezavedno zdeti kot kaka demonska, mračna sila, o čemer nam pričajo tudi najstarejši zapisi človeštva. In to je sila, o kateri govori ta knjiga.

V tej knjigi poskušamo vprašati – kolikor je takšno vprašanje sploh dopustno – ali, in če da, katere psihološke motnje lahko diagnosticiramo v ekonomiji in svojem gospodarskem sistemu kot celoti. V kolikšni meri se družbene motnje manifestirajo v ekonomiji? Katere izmed njih ekonomija še dodatno krepi in katere blaži?

¹ Namreč nekateri neoklasični ekonomisti so očitno dejansko prepričani, da lahko odrešijo človeštvo – in to tudi s pomočjo nevidne roke.

² ... ali kar koli se na splošno označuje za neoliberalno ekonomijo. Problematičen je tako pojem kakor tudi samo določanje, katere ekonomije so »neoliberalne« in katere ne. Za natančnejšo definicijo lahko na tem mestu uporabimo vzporedni pojem *laissez-faire* liberalizma.

³ Ekonomija ima svoje korenine povsem očitno v humanističnih vedah. Pisca prvih ekonomskih razprav, Adam Smith in David Hume, sta bila iz vrst moralnih filozofov, filozofov in teologov, in če gremo še dlje v preteklost, lahko navedemo Tomaža Akvinskega, Antonina Florentinskega, Platona in Aristotela.

Psihoanaliza se že po tradiciji osredotoča na mikroraven, se ukvarja z individuumi in njihovim življenjem, njihovimi sanjami, upanji, strahovi, njihovimi sovraštvi in ljubeznimi, fetiši in podobnim. V tej knjigi bomo poskusili psihoanalizo uporabiti na makroravni, se pravi ugotoviti, ali patološki vedenjski vzorci, ki jih odkrivamo pri individuumih, niso prisotni tudi v družbi.

Metoda, ki jo uporabljamo, se tesno naslanja na psihoanalitično in podobno kot psihoanaliza operiramo z miti, ki nam pomagajo pri razvrščanju bolezenskih slik. Miti so veliko aktualnejši, kot si na splošno predstavljamo, in to ne le v psihologiji. Kar danes poskušamo kodirati v znanstvenih in matematičnih modelih, so naši predniki poskušali kodirati v mitih. In sorodnost med temi modeli in miti je veliko tesnejša, kot se na splošno domneva. V najznamenitejši korespondenci med fiziko in psihologijo, med Sigmundom Freudom in Albertom Einsteinom, Freud povsem konkretno opozori na to dvoumnost: »Nemara imate občutek, da so naše teorije nekakšna mitologija, ki ni v tem primeru prav nič razveseljivega. Toda mar se tudi sleherno naravoslovje ne izteče v takšno mitologijo? Ravnote danes v fiziki kako drugače?«⁴

Primerjava starih mitov z današnjim časom tudi pokaže, v kolikšni meri je današnja kritika tržnega kapitalizma v resnici odsev kritike, ki se že zdavnaj naslavlja na samo človekovo bivanje (in ki bi ju morali strogo ločevati drugo od druge).

Ko bomo izpolnili svojo nalogo, bo lahko iz tega nastalo nekakšno zdravilo za ekonomijo,⁵ del kolektivne terapije, »terapija civilizacije«, kot temu pravi psihoterapevt Luigi Zoja. To bi bila terapija uveljavljene vede, v kateri so dejavni številni zelo prijazni, skromni in dobrohotni ljudje, iz katerih skupka pa se vselej rodi nenavadna »zver«, in sicer skladno z latinskim pregovorom »*Senatores boni viri, senatus autem mala bestia*«, »Senatorji so dobri možje, a senat je zlobna zver«.⁶

⁴ Izvirno besedilo: »All this may give you the impression that our theories amount to species of mythology and a gloomy one at that! But does not every natural science lead ultimately to this – a sort of mythology? Is it otherwise today with your physical sciences?« »Why War?« Iz: The Einstein-Freud Correspondence (1931–1932), Arizona University: www.public.asu.edu/~jmlynch/273/documents/FreudEinstein.pdf.

⁵ Sigmund Freud je pojem »ekonomija« uporabljal v drugi zvezi, ko je duševnost obravnaval kot kraj izravnavanja afektov, kot sistem, ki mora količino vzdraženja, ki priteka vanj, ohranjati čim nižjo oziroma jo izničiti. Takšno načelo dejansko deluje po načelu ekonomske menjave, na koncu katere bi se moralo pri vpletenih v optimalnem primeru poroditi uravnoteženo zadovoljstvo. Prim. Freud 1982c, str. 377 isl.

⁶ Avtorstvo teh besed se pripisuje Ciceronu, vendar brez slehernega literarnega dokaza. Cf. Morgenthau 1970, str. 189.

Telo, duša in duh ekonomije

Govorjeno metaforično je bila ekonomija že neštetokrat predmet analize z vidika njenega »telesa« (realnega gospodarstva: materialnega, funkcionalnega, števnega, industrijskih panog, sveta proizvodnje in konsumpcije). Nasprotno pa so se komajda kdaj lotevali preučevanja njene »duše« (ekonomije kot znanosti: tega, kar vemo, kar lahko dojemamo kot sistem, intelektualnega, abstraktnega), da sploh ne omenjamo preučevanja njenega »duha« (tega, k čemur stremimo, kar nas privlači, zakaj ta veda sploh obstaja, kaj je njen *telos*, Božje – če naj si dovolim uporabo te besede – deležnosti v nas).

Področje »duše«, ekonomije kot znanstvene vede (ne pa realno gospodarstvo), je torej tisto, kjer so doma naše dogme, naši strahovi in upanja, naše politično delovanje kakor tudi naše predstave o svobodi ali regulaciji. Ekonomija tu oblikuje samopodobo, tu dojema sama sebe in tu ima svoje korenine zgodovina, ki naj bi ji dajala pomen nečesa višjega. In tu imajo pogosto svoj izvor tudi njene psihološke motnje, čeprav se resnično pokažejo šele na »telesu«, torej v realnem gospodarstvu. S tem je tako kot s psihosomatskimi obolenji, ki se z duše prenašajo na telo. Duša in telo sta torej kar najtesneje povezana.

Navedimo primer: Matematični model je malce več (in le malce manj) kot rigorozna dogma ali, če naj se izrazimo še natančneje, kot dogma, ki je bila »rigorizirana«, utrjena. Modeli koreninijo v »duši« (znanosti) ter opisujejo in urejajo delovanje telesa (realnega gospodarstva). Ti modeli v tem sistemu ne obolijo, zato pa, nasprotno, obolijo naše dogme in želje.

Govorjenje o »duhu« v sistemu, ki ga imamo pred sabo, nemara zveni nekoliko nenavadno, še zlasti če to počne ekonomist. Izraz spominja na pojme iz religij, na pošasti, duhove, še več, celo na Svetega Duha. Toda če smo nekoliko natančnejši, lahko ugotovimo, da tudi ekonomisti zelo pogosto govorijo o »duhovih«. Kaj je denimo s Keynesovimi znamenitimi »animal spirits«⁷ ekonomije? Desetletja so razpravljali in razmišljali o »animalnem« delu, deskriptorju tega pojma, pri čemer se

⁷ Izraz »animal spirits« je (v nemščini) preveden kot »animalische Instinkte« (animalni nagoni, v slov. prevodu kot »življenjska moč«, op. prev.), kar je zavajajoče, saj Keynes ne govori o libidu ali nižjih gonih, temveč, nasprotno, o višjem vzgibu, ki drži pokonci podjetnost – in s tem ekonomijo. Še izvorni citat: »Celo brez nestanovitnosti, ki jih povzroča špekuliranje, obstaja nestabilnost, ki jo povzroča človekova narava, saj velik del človekovih prizadevanj temelji prej na spontanem optimizmu – najsi bo ta moralne, uživaške ali gospodarske vrste – kot na matematičnih predvidevanjih. Verjetno večina človekovih odločitev izvira iz njegove želje, da bi storil nekaj koristnega, vse posledice tega ravnanja pa občuti šele veliko pozneje, tako da na take odločitve bolj vpliva življenjska moč – spontana potreba, da bi storil in ne ničesar – kot tehtano povprečje merljivih koristi, pomnoženih z verjetnostjo uresničitve« (Keynes 2006, str. 164).

je skoraj v celoti spregledalo, da vendarle gre ali naj bi šlo za »duha« oziroma »duhove«.

Ta duh je vzgib, klic, ki včasih zadoni *nad* nami, včasih *pred* nami in včasih *za* nami, a kljub temu vselej prihaja iz nas samih. To je, kot pravi Keynes, »spontana potreba, da bi storil in ne ničesar« in ne »tehtano povprečje merljivih koristi, pomnoženih z verjetnostjo uresničitve«. ⁸

To je torej »občutje življenja« ali nemara celo samo življenje (ki, biološko gledano, ne pozna niti vzroka niti posledice svojega obstoja razen samega življenja in njegovega nadaljevanja). To je nekakšno vplivanje, ki prihaja od nekod drugod. Umetnik občuti to silo tedaj, ko nekaj ustvari, znanstvenik tedaj, ko nekaj odkrije ali iznajde. Občuti jo človek, ki v sebi začuti vzgib, da bi se odpravil na južni tečaj (če naj citiramo Keynesa), ali nekdo, ki v sebi začuti željo, da bi dobil otroka ali da bi stari ženici pomagal pri prečkanju ceste.

Vse to so dejanja, ki jih opravljamo na podlagi imperativa, ki se niti malo ne ozira na ekonomijo, nagrado ali korist. Potreba, da pomagamo tujcu ali se zavzemamo za interese prihodnjih generacij, naloge, ki nam jih nalagajo svetovni duh, zgodovina, iskanje smisla življenja, klic k pustolovščini zgolj zaradi pustolovščine. Toda prav tako nas kličejo tudi mrakobnost, uničevalne napetosti zunaj Keynesovega »povprečja merljivih koristi, pomnoženih z verjetnostjo uresničitve«. Od tam izvirajo tudi naši miti in pripovedke. Toda o tem nekaj več pozneje.

Če se naša delitev na »telo«, »dušo« in »duha« ekonomije izkaže za sprejemljivo, bi bilo smiselno poiskati tudi ločnico, ki razmejuje te posamezne dele. Kje se duša loči od telesa in kje duh od duše? Smo danes v svetopisemskem položaju, kjer je duh, naš *spirit*, voljan, a meso realnega gospodarstva slabotno? Ali pa je meso, telo, močno in je le naš duh zmeden?

Telo, duh in duša – vzdolž teh enot sta si tudi avtorja razdelila svoje delo. Tomáš Sedláček se intenzivneje ukvarja z analizo »duha« – torej z vzroki in oblikami našega hotenja, hlepenja in želenja v naši notranjosti in v ekonomiji. Pri tem gre za nič manj kot razvoj ekonomskega delovanja v kulturni zgodovini človeštva in zahodne civilizacije ter s tem tudi za značaj ekonomije. Tej temi sta posvečeni prvi dve poglavji. Oliver Tanzer je zaslužen za pretežni del poglavij, ki se ukvarjajo s sedanjim stanjem »telesa in duše«, torej z realnim gospodarstvom in ekonomijo. V tem II. delu je Tomáš Sedláček nase prevzel celovito analizo manije in depresije v ekonomiji.

⁸ Keynes 2006, prav tam.

Od Midasa do bruto domačega proizvoda

Da se bomo lahko potopili v globino ekonomske psihoanalize, si bomo torej pomagali z miti, ki so nekaj podobnega kot zrcalo naše družbe. To je zelo staro, motno in deloma razpokano ogledalo – in je pravzaprav kar precej podobno naši samopodobi. Miti so šifre in miselna osišča antike, ki jih je pozneje nadomestila logika.⁹ Bili so *modus operandi* svojega časa: so lahko razumljivi, dojemljivi in kljub svojemu fantastičnemu značaju enako prepričljivi kot pozneje religija ali fizika in matematika. Toda mit ima še neko drugo lastnost, ki ga zaznamuje in odlikuje pred vsem drugim: je razklan na dvoje. Po eni strani se nam zdi neverjetno preprosto denimo še zlasti tedaj, ko se bojujejo junaki in bogovi, ko se bijejo bitke in spočenjajo otroci, ko umirajo ljudje, ko so umorjeni, izgnani, ko jih preganjajo duhovi maščevanja. Ko pa te preproste zgodbe poskušamo interpretirati, postanejo nenavadno aktualne, večplastne in univerzalne.

Fascinantnost teh zgodb je v njihovi utripajoči modrosti, njihovem natančnem dojemljanju človekovega vedenja. Miti nam veliko povedo tudi o ekonomiji, o odnosih med posedujočim in njegovo posestjo, o tem, kaj mora dati za to, da dobi svoje, in to tudi obvaruje, o osvajanju, ropanju in obrambi, o oblasti in izgubi ter o tem, kakšno moč imajo bogastvo in zakladi.

Mnoge izmed teh zgodb so zlahka razumljive denimo ko si kralj Midas zaželi, da se mu vse, česar se dotakne, spremeni v zlato, in zaradi tega skoraj umre od lakote. Po drugi strani pa sta, nasprotno, potrebna še drugi in tretji pogled, kot v zgodbi o tiranu Polikratu, ki ga je nenehno spremljala sreča in čigar usodo lahko prenesemo na *boom* in *crash*, na investicijske balone in njihovo razpočenje. Ali zgodba o ošabnem princu Erizihotonu, ki ga je zaradi uničevanja narave doletela kazen nenasitne lakote. Te in še na ducate drugih zgodb nam bodo pomagale razložiti gospodarstvo takšno, kot je tedaj, ko mu odvezamemo plašč fascinantne racionalnosti in matematike, v katerega smo ga ogrnili – ravno tako, kot da bi ga sestavljali zgolj najbolj čudežna logika, na racionalni izbiri sloneče obnašanje in predvidljivosti, temelječe na Black-Scholesovem modelu vrednotenja.¹⁰

Ekonomija bi lahko bila, kot se glasi naša trditev, ena izmed najčudovitejših znanstvenih ved, če ne bi stala le na eni, matematični nogi.

⁹ Glej tudi Midgley 2011.

¹⁰ Black-Scholesova enačba je finančnomatematični model, ki se uporablja za vrednotenje finančnih opcij. Prvotni model se nanaša na idealizirane predpostavke o popolnem kapitalnem trgu. Prosto določanje transakcijskih stroškov, brez omejevanja prodaj na kratko in odsotnost vsakršne možnosti ekonomske arbitraže. Nestanovitnost donosov je predpostavljena kot nekaj konstantnega. Delnice ne prinašajo dividend. Obrestna mera je konstantna.

Modri ekonomisti starih časov niso psihoanalizi zaman napovedovali pomembne vloge v ekonomiji prihodnosti.¹¹

Psihoanaliza se je intenzivno ukvarjala z miti in se pogosto zatekala k njim po pomoč. Tako smo na oboje, na psihoanalizo kot metodo in na mite kot njeno orodje, naleteli tudi mi, ki prihajamo iz vrst ekonomije. Pri tem se moramo zahvaliti dvema čudovitima znanstvenikoma, ki sta sicer bila sovražna drug do drugega, a sta nam vendarle bila v neprecenljivo pomoč pri prevajanju vseh teh simbolov, Sigmundu Freudu in Carlu Gustavu Jungu. Freud je mite uporabljal za ponazarjanje in klasificiranje svoje psihopatologije, medtem ko jim je Jung pripisoval veliko večji pomen, saj je v njih prepoznal arhetipe človekovega izkustva in kolektivno nezavedno.

Na Freudovem kavču

Posegava po dognanjih obeh, prav tako pa tudi po dognanjih njihovih znanstvenih naslednikov, tako s področja antropologije kakor tudi s področij socialne psihologije, psihiatrije, filozofije in etnologije. Brez izvedenskih mnenj številnih kolegov, dejavnih na teh področjih, ta knjiga ne bi nikoli ugledala luči sveta. Na tem mestu se ponižno priklanja vsem njim in se jim zahvaljujeva za razprave, konstruktivne napotke, a tudi za vse kritične besede. Vse to in še zlasti njihovo spodbujanje v hudih trenutkih, ko sva bila bliže temu, da prenehava svoje delo, kot pa temu, da ga dokončava, nama je pomagalo, da vendarle napiševa to knjigo.

Ali torej ekonomija potrebuje psihoanalizo? Po najinem mnenju bi potrebovala vsaj terapevtske pristope – proces dolgega reflektiranja. S svojim gospodarskim sistemom smo brez vsakega dvoma dosegli velike napredke in z njim povezani znanstveni vedi se moramo zahvaliti

¹¹ Številni ekonomisti so vsaj posredno slutili vlogo psihologije v ekonomskih vedah. Kot primer navedimo tri izmed njih:

Joseph A. Schumpeter: »Znova ne morem storiti nič drugega, kot da opozorim na veliko število možnosti njene (= psihoanalize, op.) uporabe in na politično ekonomijo, ki se, kot je videti, zarisuje v prihodnjem razvoju. Freudovska sociologija politike (vključno z gospodarsko politiko) bo nemara nekega dne po pomenu prekosila vsako drugo uporabo Freudovega nauka« (Schumpeter 2009).

John Maynard Keynes: Čeprav se Keynes v svojem delu ne ukvarja eksplicitno s psihoanalizo ali se nanjo sklicuje, lahko v njegovem delu na različnih mestih vendarle zaslutimo psihologijo in ukvarjanje z njo, denimo, ko gre za vprašanje denarja: »The love of money as a possession will be recognized for what it is, a somewhat disgusting morbidity, one of those semi-criminal, semi-pathological propensities which one hands over with a shudder to the specialists in mental disease« (Keynes 1963). Že tudi v op. 7 omenjeni »animal spirits« kažejo na Keynesovo zanimanje za iracionalni element človekovega delovanja.

Alfred Marshall: »Of course economics cannot be compared with the exact physical sciences: for it deals with the ever changing and subtle force of human nature« (Marshall 1890).

za neznansko bogastvo, pri čemer imava dejansko v mislih, da so se v preteklih letih prikradli nekateri bolezenski simptomi, ki jih ni več mogoče kratko malo prezreti. Če si to ogledamo sistematično, lahko v gospodarstvu prepoznamo sadistične, narcistične in sadomazohistične vedenjske vzorce. S kliničnim pristopom smo odkrili pet družin oziroma skupin psihičnih motenj, ki niso le kratko malo del naše ekonomije, temveč jo usmerjajo in vodijo.¹²

Motnje zaznavanja realnosti: V našem primeru so to patološki derivati načela ugodja, ki so odgovorni za čedalje večji del prometa naše industrije želja in industrije potrošnih dobrin.

Tesnobne motnje: Realnost nam popačijo v negativno skrajnost in peljejo k nenormalnemu vedenju. Tesnoba je čedalje pomembnejše poslovno področje, še zlasti v kriznih časih.

Duševna motnja/afektivna motnja: Tu bomo obravnavali predvsem bipolarni motnje, manično-depresivne cikle, ki jih lahko prepoznavamo tudi v konjunktturnih nihanjih in čedalje hitrejšem izmenjavanju faz rasti in faz krize.

Motnje nadzora impulzov: Tu nas zanimata dva vedenjska vzorca – po eni strani patološka zasvojenost z igrami, ki jo lahko prepoznavamo predvsem v tržnem vedenju investicijskih bank, po drugi pa »patološka nagnjenost h kraji« ali kleptomanija. To je nemara nekoliko presenetljivo, vendar pa je mogoče razložiti iz nenavadne lastnosti vladajočega sistema, namreč iz tega, da je v sistemu najuspešnejši tisti, ki delo, dobrine in kapital pridobiva, ne da bi moral zanje kar koli dati. Ta motnja preprečuje funkcioniranje osnovnega mehanizma ekonomskega delovanja, po katerem sistem nastane le z menjavanjem dobrin oziroma blaga in storitev in ga vsi vpleteni občutijo kot poštenega.

Osebnostne motnje: Da se sistem, ki ga zaznamujeta agresivnost in tekmovalnost, lahko vzdržuje, je treba njegove deležnike ustrezno usposablјati, obstajati morajo menedžerji, ki so veliko bolje usposob-

¹² Katalog psihičnih bolezni in motenj temelji na klasifikaciji Ameriškega psihiatričnega združenja (American Psychiatric Association), ki je izdalo *Diagnostični in statistični priročnik duševnih motenj 5* (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5) (American Psychiatric Association 2013). V tem priročniku določena razlikovanja in klasifikacije se v veliki meri ujemajo z *ICD-10* Svetovne zdravstvene organizacije (WHO): *Mednarodna klasifikacija bolezni in sorodnih zdravstvenih problemov za statistične namene* (ICD, angleško: *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*) je najpomembnejši in po vsem svetu priznani sistem klasifikacije diagnoz v medicini. Izdaja jo Svetovna zdravstvena organizacija. Zadnja mednarodno veljavna izdaja (angleška modifikacija) je *ICD-10*, verzija 2012.

ljeni za egoizem ter brutalno tekmovalnost in selekcijo kot pa za človečnost, altruizem in zdravo človeško pamet. Menedžerji so orodja sistema, ki že zdavnaj ne služi več svojim tvorcem, temveč je sam prevzel oblast. Rezultat tega je svet dela, ki za vse vpletene postaja čedalje podobnejši hrčkovemu kolesu. Skratka brž ko najvišji predstavniki tega sistema stopijo na svoje delovno mesto, se pretvorijo v brezobzirni lik gospoda Hyda, po končanem delu pa se domov vračajo kot skrbni dr. Jekyll. To nima prav nič opraviti s pomanjkanjem morale ali s tem, da so menedžerji slabši ljudje, kar seveda ne drži, temveč, nasprotno, sistem svoje akterje sili v deloma patološke vloge.

Od prednosti do načel

If you need someone to blame

Throw a rock in the air

You'll hit someone guilty

U2, Dirty Day

Podobno kot v analitskem postopku sva tudi tu zato, da poslušava in ne da dokazujeva krivdo ali obdolžujeva. Zato to tudi ni knjiga *proti* kapitalistično zaznamovanemu tržnemu gospodarstvu, bankam ali finančnim trgom. V tej gospodarski ureditvi kljub vsej kritiki vidimo sistem, ki sveta in človeštva ne dela le bogatejša, temveč tudi boljša. Vendar pa naju to prav nič ne ovira pri kritičnem spoprijemanju z zgrešenimi razvoji in njihovimi stranpotmi. Gre nama za splošni opis boleznih sistema in – kjer je to le mogoče – za terapijo.

Niti najmanj nočeva tajiti, da med vodstvenimi delavci in individuumi, ki držijo v rokah krmilo, obstajajo tudi kriminalni elementi. Toda ali sploh obstaja kako področje v družbi, ki bi bilo immuno proti kriminalu in zlorabam? In pri tem čisto na splošno ne gre za naše dejanske težave. Ko bi svet le bil tako preprost kot primer Madoff. Kriminalca, ki krši zakone, družba preganja in kaznuje z organi pravne države. Naša dejanska težava tiči ravno v nasprotnem, v tem, kar družba in zakoni dovoljujejo in želijo, medtem ko oni »ne vedo, kaj počnejo«. ¹³ Bolezni

¹³ S te perspektive so besede »oprosti nam, saj nismo vedeli, kaj počnemo« slišati kot kaka tiha molitev vodilnih osebnosti finančnega sveta. Pri tem bi se lahko spomnili Hannah Arendt in njenega dela *Eichmann v Jeruzalemu*, v katerem se ukvarja z dobrim, zakonom zvestim državljanom, ki se kljub vsemu z najneverjetnejšo okrutnostjo izživlja nad soljudmi. Bančnih menedžerjev tu seveda ne bomo metali v isti koš z vojnimi zločinci, vendar pa sta si, kar se tiče osebne odgovornosti, načelo in odziv »kolektivne pozabe« zelo podobna. Mnogi bankirji so govorili, da so po izbruhu krize imeli občutek, kot da so se predramili iz opitosti: »Le kako smo lahko to počeli?« Celotno predkrizno obdobje so pogosto opisovali tudi kot veliko zabavo z alkoholno nezavestjo.